

*Хмельницьке церковно-історичне товариство
Хмельницька обласна організація Національної спілки краєзнавців України
Хмельницька міська організація Національної спілки краєзнавців України
Хмельницька обласна організація архівістів та дослідників Поділля та
Південно-Східної Волині «Поклик віків»*

ПРАЦІ ХМЕЛЬНИЦЬКОГО ЦЕРКОВНО-ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА

ВИПУСК 3

Хмельницький
2021

Рецензенти:

Баженов Лев Васильович, доктор історичних наук, професор Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, академік Української академії історичних наук, голова Хмельницької обласної організації НСКУ, Почесний краєзнавець України
Гризоренко Олександр Петрович, доктор історичних наук, професор, академік Міжнародної академії інформатизації, член НСКУ

Редакційна колегія:

Голова:

Блажевич Юрій Іванович, кандидат історичних наук, доцент, голова Хмельницької міської організації НСКУ, голова Хмельницького церковно-історичного товариства, Почесний краєзнавець України

Співголова:

Причишин-Кліновський Сергій Максимович, кандидат богослов'я, протоієрей Хмельницької єпархії УПЦ, ст. викладач кафедри теології та українського православ'я Хмельницького інституту МАУП, член НСКУ, відповідальний секретар Хмельницького церковно-історичного товариства

Відповідальний секретар:

Єсюнін Сергій Миколайович, кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Хмельницького обласного краєзнавчого музею, член НСКУ, Почесний краєзнавець України, член Хмельницького церковно-історичного товариства

Члени редколегії:

Адамський Віктор Романович, кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, член НСКУ, член Хмельницького церковно-історичного товариства

Байдич Володимир Григорович, кандидат історичних наук, член Президії Хмельницької обласної організації НКСУ, член НСКУ, член Хмельницького церковно-історичного товариства

Баланюк Дмитро Вікторович, завідувач відділу національностей та релігій Департамент інформаційної діяльності, культури, національностей та релігій Хмельницької обласної державної адміністрації, член Хмельницького церковно-історичного товариства

Вигovskyкий Леонід Антонович, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедрою Хмельницького університету управління та права

Дацюк Олександр, кандидат богослов'я, протоієрей, секретар Хмельницької єпархії УПЦ, завідувач кафедрою теології та українського православ'я Хмельницького інституту МАУП, член НСКУ, член Хмельницького церковно-історичного товариства

Опря Ігор Анатолійович, кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, член Хмельницького церковно-історичного товариства

П 65 Праці Хмельницького церковно-історичного товариства / [редкол. Блажевич Ю.І. (голова), Причишин-Кліновський С. М. (співголова), Єсюнін С.М. (відп. секр.) та ін.] – Хмельницький, 2021. – Вип. 3. – 212 с.

Збірник містить наукові та краєзнавчі дослідження членів Хмельницького церковно-історичного товариства та матеріали їх колег з інших регіонів.

Матеріали друкуються в авторській редакції.

Усі права захищено. Жодна частина цього збірника не може бути відтворена в будь-якій формі або за допомогою будь-яких електронних або механічних засобів, включаючи системи зберігання і пошуку інформації, без письмового дозволу видавця. Дозволяється лише цитувати уривки статей з посиланням на автора.

© Автори публікацій, 2021

ЗМІСТ:

НАУКОВІ СТАТТІ

<i>Адамський В.Р.</i> КИРИЛО-МЕФОДІЇВСЬКЕ БРАТСТВО У ДОКУМЕНТАХ РЕВОЛЮЦІЙНОЇ ДОБИ	3
<i>Балабуст Н.Ю., Блажєвич Ю.І., Блажєвич О.І.</i> РІЗДВЯНО- НОВОРІЧНИЙ ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ (КІНЕЦЬ-2020 - ПОЧАТОК 2021 РР.) В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ КОРОНАВІРУСУ	21
<i>Баланюк Д.В., Блажєвич Ю.І.</i> РЕЛІГІЙНА СИТУАЦІЯ НА ХМЕЛЬНИЧЧИНІ В 2020 РОЦІ: ТЕНДЕНЦІЇ, ПРОЦЕСИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ	31
<i>Берека В.Є.</i> СПЛАВ МУДРОСТІ, ДІЛА І ВІДДАНOSTІ ПРАВОСЛАВНОМУ ХРАМУ	55
<i>Блажєвич Ю.І.</i> СОЦІАЛЬНО ЗНАЧУЩА ДІЯЛЬНІСТЬ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ	59
<i>Григоренко О.П.</i> ЮРІЙ БЛАЖЕВИЧ – ВЕЛИКИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ІНТЕЛЕКТУАЛ-НАУКОВЕЦЬ, ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ДІЯЧ, ПЕДАГОГ-НОВАТОР, ІСТОРИК РЕЛІГІЙ В УКРАЇНІ	63
<i>Єсюнін С.М.</i> ЛЯХОВЕЦЬКА СОЦІНІАНСЬКА ГРОМАДА XVII СТ. ТА ТИХОМЕЛЬСЬКА ВЕЖА-КАПЛИЦЯ ЯК ЇЇ КУЛЬТОВИЙ ЦЕНТР	81
<i>Захар'єв /із Ватралів/ В.А.</i> ОДИН З ФАКТІВ НЕПЕРЕСТАННОЇ БОРОТЬБИ ЗА ПАСТВУ МІЖ ПРАВОСЛАВІЄМ І КАТОЛИЦИЗМОМ НА ПОДІЛЛІ	92
<i>Йолтуховський Р.В., Швець І.В.</i> ЦЕРКОВНИЙ ЛІТОПИС СЕЛА ЛИСІВКА НА ХМЕЛЬНИЧЧИНІ	98
<i>Манзюк С.М.</i> ІСТОРІЯ ЛЕЗНІВСЬКОЇ СВЯТО-ПОКРОВСЬКОЇ ЦЕРКВИ	109
<i>Новіцький М.М.</i> ДО ІСТОРІЇ ЦЕРКВИ ПОДІЛЬСЬКОГО СЕЛА КАРАЧКІВЦІ	121
<i>прот. Сергій Причишин-Клиновський</i> ЗАПРОВАДЖЕННЯ ПРОСКУРІВСЬКО-ЛЕТИЧІВСЬКОГО ВІКАРСТВА, ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОСКУРІВСЬКИХ ВІКАРНИХ ЄПИСКОПІВ (1921-1932): ПОГЛЯД ЧЕРЕЗ СТОЛІТТЯ (До 100 річниці утворення Проскурівсько-Летичівського вікарства) ..	130
<i>Прокончук В.С.</i> ФУНДАТОРИ ЦЕРКОВНОГО КРАЄЗНАВСТВА НА ПОДІЛЛІ: ПЕРШИЙ СКЛАД ПЕІСК	145
<i>Семенчук С. О., Базиняк І. І.</i> АРХЕОЛОГІЧНІ ПАМ'ЯТКИ м. ПОЛОННЕ	164

<i>Семенчук С. О., Григорук І. Л.</i> ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ, КУЛЬТОВИХ ОБ'ЄКТІВ СЕРЕДНЬОЇ ПОДНІСТРЯНЩИНИ У РАННЬОСКІФСЬКІ ЧАСИ	171
<i>Семенчук С. О., Марченко М. М.</i> ІСТОРІЯ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ МІСТА ІЗЯСЛАВ	177
<i>Смірнова С. Д.</i> ДО ІСТОРІЇ ЦЕРКВИ С. РУДА КАМ'ЯНЕЦЬКОГО ПОВІТУ	181
<i>Старенький І.О.</i> АНКЕТНИЙ ЛИСТ ПОДІЛЬСЬКОГО ЄПАРХІАЛЬНОГО ІСТОРИЧКО-СТАТИСТИЧНОГО КОМІТЕТУ ПО С. ГРИНЧУК КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО РАЙОНУ 1891 РОКУ	186
<i>Трембіцький А.М.</i> «ДІВОЧА» ВІНОСНА ІКОНА	200
<i>Цішковська В. Т.</i> КАРТИНА НА РЕЛІГІЙНУ ТЕМАТИКУ «МОЛІННЯ ПРО ЧАШУ» В ЕКСПОЗИЦІЇ КАМ'ЯНЕЦЬ- ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ-ЗАПОВІДНИКА	205
НАШІ АВТОРИ	208

22. Крушельницька Л. І. Ранньослов'янські печі із Непоротова / Л. І. Крушельницька // МДАПВ. 1995. Вип. 6. С. 204-209.
23. Крушельницька Л. І. Чорноліська культура Середнього Подністров'я. Львів, 1998. 223 с.
24. Сецинский Е. И. Археологическая карта Подольской губернии. Факсимильное переиздание. / Составитель и издатель А. Л. Баженов, предисловие И. С. Винокур / . Кам'янець-Подільський: Центр Поділля, 2001. 128 с.
25. Шовкопляс І. Г. Дослідження курганного могильника передскіфського часу на Середньому Дністрі / І.Г. Шовкопляс, Є. В. Максимов // Археологія. 1952. Т. VII. С. 89-109.

*Семенчук С. О.,
Марченко М. М.
м.Хмельницький*

ІСТОРІЯ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ МІСТА ІЗЯСЛАВ

У публікації висвітлено наукову інформацію про археологічні дослідження на території міста Ізяслав.

Ключові слова: *Ізяслав, археологія, городище, курган, дослідження.*

Ізяслав – це місто, яке розташоване в Шепетівському районі Хмельницької області на півдні Волинської височини на межі Малого Полісся і лісостепу над річкою Горинь. За географічними координатами місто розташоване між 50,7 градусів північної широти і 44,3 градусів східної довготи, за 103 км від міста Хмельницький. Територія міста в міських межах становить 1463 гектари (Міньков 2000, с. 4).

У XII-XIII ст. місто входило до складу Болохівської землі (Якубовський 2003, с. 14; Якубовський 2020).

Основною проблемою Ізяслава досі залишається рік його заснування. Археологічні дослідження покликані з'ясувати, коли було засноване місто та які археологічні культури зафіксовані в Стародавні часи на цій місцевості.

Давня історія міста вабила до себе дослідників звідусіль. Цю місцевість в свій час досліджували та описували такі дослідники як Антонович В. Б., Біляшевський М. Ф., Каргер М. К., Піскова Г. О., Винокур І. С., Журко О. І., Демидко С. Ю., Нікітенко Н. М., Якубовський В.І.

Перші археологічні дослідження Ізяслава розпочались наприкінці 80-х років XIX століття. Тоді у 1889 році М.Ф. Біляшівський частково дослідив

курганний могильник в урочищі Остроля, де наприкінці XIX ст. зберігалось ще 17 насипів. Описуючи цю місцевість дослідник зазначив: «Местность здесь довольно низменна и покрыта старым дубовым лесом. В этом то лесу, в восточной его части, и сосредоточены могильные насыпи. Их всех 17; они также поросли лесом и расположены над самым прилегающим к реке лугом. Могильник заключает в себе курганы двух видов, различающиеся величиной. К первому относятся насыпи окружностью приблизительно в 80 метров и высотой до 3 метров. Они куполообразной формы их всего 3. Остальные 14 имеют вид небольших расплывшихся бугорков, окружностью доходящих до 25 метр. и высотой до 1 м. Почва здесь черноземная и курганы насыпаны из черной земли. Подпочву составляет желтая глина» (Беляшевский 1888, с. 31).

Польський дослідник Зигмунд Фелікс Лука-Радзими́нський у 1899 році розкопав посеред міста курган. Очолювані Радзими́нським розкопки описує у своїй праці «Археологическая карта Волынской губернии» В. Б. Антонович, зазначаючи: «В 1899 г. Радзими́нский раскопал 1 курган в самом городе; нашел кучу пережатой глины и в ней: уголь, глиняные черепки горшков, обломки костей человека и лошади, и несколько обломков железа» (Антонович 1900, с. 103).

В 1900 році В. Б. Антонович описує кургани, які знаходились в Заславському повіті, повітовим центром якого був Ізяслав. В самому Ізяславі він вказує до трьох десятків археологічних об'єктів (городища, кургани, тощо). Після дослідження Радзими́нського трохи більше ніж півстоліття на території міста археологічні дослідження не проводились.

У 1954 році російський археолог М. К. Каргер досліджував давньоруське городище в селі Городище Шепетівського району Хмельницької області, яке розташоване за 14 км від сучасного м. Ізяслав. В ході досліджень було виявлено велику кількість різноманітних знахідок, зокрема спалені оборонні та житлові споруди, обгорілі людські кістяки, велику кількість залізних наконечників стріл та списів, частини панцирів, шматки кольчуги, бойові сокири та кістені. М. К. Каргер, схиляється до думки, що городище було засноване десь у другій половині XII століття та зруйноване у 1241 році. Тому археолог висловив думку, що досліджувана ним пам'ятка є тим самим літописним Ізяславом, а сучасний Ізяслав був заснований пізніше (Каргер 1965, с. 39-41).

Після цих досліджень розпочалась дискусія, яка триває й досі, на рахунок того, яке із археологічних об'єктів (урочище «Рогнеда» чи урочище «Вали») є давньоруським Ізяславом.

Однак, укріплений центр в селі Городище, як припускає сучасний дослідник Болохівської землі В. І. Якубовський, є рештками великого князівського міста, яке знаходилося на торговому шляху від Києва, Ізяслава

до Європи, адже на городищі виявлено багато імпортованих речей. (Якубовський 2000, с. 108-111) Тому розкопки в сучасному Ізяславі в подальшому покликані розв'язати проблему локалізації цього давнього літописного міста.

Рештки пізньопалеолітичної стоянки у 1973 р. частково досліджені співробітниками Хмельницького обласного краєзнавчого музею М. Ф. Кондиревим, Н. В. Нечепоруком та В. І. Якубовським. Місцезнаходження пам'ятки розташоване на території колишнього кар'єру «на західній околиці Ізяслава, недалеко від р. Горинь на території цегельного заводу». На глибині 15 м від сучасної поверхні виявлено рештки споруди: «несучі конструкції були складені із кісток мамонта». У заповненні знайдено пластини типу леваллуа, різнотипні сколи, в основному траплялися знахідки які датуються раннім палеолітом, можливо, пізнім ашелем. Всі вони виготовлені з сірого кременю, на поверхні наявні сліди білої патини (Витяг 1973, арк. 1-6).

У 80 рр. XX ст. на території умовного дитинця, що знаходиться в фортеці «Верхній замок», під керівництвом Науково-дослідного Інституту «Укрпроектреставрація» проводились археологічні дослідження. Під час розкопок було виявлено давньоруське житло та фундамент оборонної стіни XIV-XV ст. Потужність культурного шару житла сягала 2 м. Він був наповнений великою кількістю вугілля, золи, уламками пізньосередньовічної кераміки, кістками тварин і поодинокими знахідками фрагментів посуду XII-XIII ст. Житло розміщувалось біля злиття р. Горинь та р. Сошни в південній частині останця з обривистими схилами. Розкопано було лише південний кут житла, інша його частина розміщувалась під дорогою, що проходила крізь останець (Сльозкін 2018, с. 341-344).

В 1994 р. роботами спільної археологічної експедиції Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту, Хмельницького обласного краєзнавчого музею та Хмельницького обласного інституту удосконалення вчителів на підставі свідчень давньоруських літописів, а також, беручи до уваги матеріали обстежень і розкопок В. Б. Антоновича, М. К. Каргера, Н. М. Нікітенко проведено археологічні дослідження. За результатами цих розкопок на території Ізяслава і його околицях вперше відкрито два поселення трипільської культури IV-III тис. до н.е., давньоруське селище, а також нашарування (окремі знахідки) доби мезоліту, неоліту, ранньозалізного віку, черняхівської культури. А також в урочищі Рогнеда було з'ясовано історичну топографію і стратиграфію культурних нашарувань. В ході досліджень, з'ясовано, що зафіксовані В. Б. Антоновичем кургани в урочищах Остроля і Побойна, нині розорані та забудовані дачними будинками і приватними садибами. На підставі різноманітних археологічних знахідок давньоруської доби з урочища Рогнеда було висунуто

гіпотезу, що Ізяславль, як прамісто, започатковує себе з кінця XI ст. (Винокур, Демидко, Журко 1994, с. 13-15).

Отже, на території Ізяслава було проведено чимало археологічних досліджень, які були покликані з'ясувати коли вперше тут з'явилося життя, які археологічні культури виявлено, коли було засновано саме місто. Однак, археологічний потенціал міста досить значний, тому сподіваємося, що подальші дослідження історико-культурної спадщини міста дадуть змогу значно ширше висвітлити археологічні пам'ятки Ізяслава.

Джерела та література:

1. Антонович, В. Б. Археологическая карта Волынской губернии: научное издание. М. Тип. Г. Лисснера и А. Гешеля, 1900.
2. Беляшевский, Н. Ф. 1888. Могильник в урочище Остроля близ г.Заславля Волыnsk. губ. Киевская Старина. Т.23. с. 31-35.
3. Винокур, І. С., Демидко, С. Ю., Журко О. І. 1994. Археологічні дослідження літописного Ізяславля влітку 1994 року. Матеріали міжнародної наукової краєзнавчої конференції «Велика Волинь – минуле й сучасне». Хмельницький – Ізяслав – Шепетівка. с. 13-15.
4. Демидко, С. Ю. 2016. Археологічні мікрорегіони Ізяславля-Ізяслава та Ізяславля-городища. Археологія і давня історія України. Вип. 4 (21). С. 111-116.
5. Мінков, І. І. 2000. Ізяслав – місто старовинне: Історико-краєзнавчий документальний нарис. 2-е вид., доп. Шепетівка: Шепетівська міжрайонна друкарня.
6. Сльозкін, М. О. 2018. До проблеми заснування міста Ізяслава // «Археологія & Фортифікація України». Збірник матеріалів VIII Міжнародної науково-практичної конференції / [редкол.: О.О. Заремба відп. ред.] та ін.]. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О.А., 2018. С. 341-344.
7. Справка о результатах командировки ст. научных сотрудников Хмельницкого обласного музея тт. Кондырева М. Ф., Нечепорук Н. В. и археолога Якубовского В. И. в Изяславский район с 6 по 14 октября 1973 года. 1973. Науковий архів ХОКМ, Спр. О-57, арк. 1-6.
8. Якубовський, В. І. 2020. Болохівська земля XII-XII ст. Історія, матеріальна культура, економіка. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута».
9. Якубовський, В. І. 2000. Західноєвропейські пам'ятки в матеріалах Болохівського городища поблизу м. Шепетівки. Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки. Т. 4(6). Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет. с. 108-112.
10. Якубовський, В. І. 2003. Скарби Болохівської землі: Наукове видання. Кам'янець-Подільський: «МЕДОБОРИ» (ПП Мошак М. І.).